

"כששאלתי על המלחמה..."

שלוש מילים הפותחות פסקה בעמוד 43,
בספרה של מרים רום, **נוצת יען** (גוונים, 2007).

קטעים בספר מדגימים את הקושי של ילדה,
שניצלה מן השואה כתינוקת, ולא זוכרת כלום,
לקבל מהוריה תשובות משביעות רצון לשאלותיה
על המלחמה ו"השואה".
ההסבר שניתן לה הוא קצר וסטריאוטיפי מאוד¹,
ולכן היא בונה לעצמה תפישת מציאות בהתאם לגילה:
"גם אני הייתי יתומה ממש כמו הגיבורים בספרי דיקנס"².

הצעה לדיאלוג אפשרי – בגן ובכיתות א-ב מאת הדס לאור אשור

איך מספרים לילדים רכים על השואה?

שאלת השאלות.

על הסתייגותי העקרונית מעצם העיסוק בנושא השואה בגיל הרך כבר כתבתי במאמר: [הוראת השואה בגיל הרך – סוגיה שנויה במחלוקת](#) (2002).

ואולם, הסתייגותי זו, שלצדה הדרך החלופית שאני מציעה³, נתקלת מדי פעם בהתרסה מצד אימהות, גננות ומורות בגיל הרך: "אבל אם הילד בכל זאת שואל? איך אפשר שלא לענות לו? הרי מדברים על זה בטלוויזיה..."⁴

¹ למשל: "המלחמה והשואה קרו מזמן-מזמן, בארץ רחוקה. אנשים רעים עשו דברים רעים לעולם כולו ובמיוחד לנו, היהודים. הם רצו להרוג את כל היהודים בעולם. בראש הנאצים הרעים עמד המנהיג של ארץ גרמניה, איש בשם היטלר. הוא רצה להשתלט על העולם, ולהרוג כל מי שלא מצא חן בעיניו. בסוף, כמה מדינות התאחדו נגדו, נלחמו בו מלחמה קשה וניצחו. היטלר מת והמלחמה נגמרה.", מרים רום, **נוצת יען**, עמ' 43.

² צ'רלס דיקנס, סופר אנגלי ידוע, 1812-1870, הרבה לתאר בספריו חיי סבל של ילדים, כדוגמת אוליבר טוויסט. השואה כמובן שאינה 'רומן בדיוני סוחט דמעות' ולא 'אגדת ילדים פופולארית'; ובכל זאת, מאחר שלאספקט ההיסטורי והכרונולוגי שלה אין משמעות בגיל הרך – זהו הדימוי העולה בראשה של הילדה, אפילו היא עצמה ניצולת השואה. עלינו להיות מודעים למכשלה זו, בבואנו לספר לילד רך על השואה.

³ התמקדות מעמיקה בספרות ילדים משובחת המחנכת לחיים בחברת שווים ושונים; פתרון קונפליקטים בדרכי שלום; הימנעות מגזענות ודעות קדומות. [להרצאה](#) על אודות מבחר זה – צרו קשר.

ובכן, לאחר התלבטויות רבות, החלטתי להציג **דיאלוג אפשרי**. עלי להודות כי לא קיימתי אותו בפועל, אלא עם ילדיי, כשהיו רכים בשנים. למעשה, ברוח זו אני ממשיכה ומשוחחתי אתם גם בבגרותם, כאשר הנושא עולה. ברוח זו אני גם מלמדת פרחי הוראה ומורים בפועל. **הדיאלוג המדומיין** שחיברתי, ואותו אציג להלן, משקף את הדגשים שאני גורסת בכל שיחה על הנושא בהקשר חינוכי ואת הכיוון אליו הייתי מעוניינת להוביל את השיחה.

האם שיחה מוכתבת שכזאת אינה חוטאת לספונטניות, שבה שיחה מתפתחת ומתנהלת בדרך-כלל?

ובכן, נקודת המוצא שלי היא פדגוגית. ככל מורה ומחנכת אחרת, אני מעוניינת להיערך לשיחה; אני רוצה שהיא תצלח; שהיא תהיה בעלת ערך; שהיא תבנה אצל הילד בהדרגה את הצורה, דרכו הוא יביט בעתיד על נושא השואה, כמו גם על כל עוול המתרחש בחברה בה הוא חי. השלמה עם עוול קטן סוללת את הדרך לעוול גדול יותר. הלעטת ילד קטן בפרטים טכניים הקשורים בעוולות שחוללו הנאצים עלולה להוביל אותו להיות ילד גדול, שחושש להיחשף לנושא הכאוב, נרתע ממנו, או לחילופין, ילד שתיאורים אכזריים הקשורים בשואה מהווים סוג של ריגוש מועדף עבורו, או אפילו, רחמנא ליצלן, ילד המעריך כוחות אכזריים.⁵

על כן רצוי להתכונן לשיחה עם ילד רך על נושא השואה, רצוי שנברר לעצמנו מבעוד מועד, מה מטרת שיחתנו. אבא קובנר, פרטיזן ניצול השואה, איש ציבור ומשורר, היטיב לתמצת את המטרה בניסוח הבא: "הוראת השואה היא קודם כל מעשה של חשבון נפש מתמיד עם עצמנו ועם העולם".⁶ להערכתי תפיסה זו היא רב-גילית; גם בגיל הרך אנו מעודדים את הילדים להביט אל עצמם ולעצב את יחסיהם עם סביבתם הקרובה; כבר בגיל הרך אנחנו מניחים יסודות לחינוך הומניסטי. חידד את הדברים ד"ר דוד גרין, פסיכולוג וחוקר תרבות, שאמר: "הוראת השואה חייבת לשאת אופי של מניעה

⁴ לפני שנים אפשר היה להוסיף לכך: "הרי מדברים על זה בבית". ובכן, דור הולך ודור בא. ההורים של ילדי הגן בימינו הם בני הדור השלישי לשואה. הסבים הם בני הדור השני. ספק אם נושא השואה נוכח בשיחות חולין ספונטניות בבית.
⁵ על הסכנה הזאת מצביעים פסיכולוגים וחוקרי תרבות, ביניהם ד"ר דוד גרין שהתריע כי העיסוק במוות דרך השואה עשוי להכיל מרכיב הגורם לדה-הומניזציה של הקהל, במיוחד הקהל הצעיר (1991, פרטים ביבליוגרפיים אצלי); אבל מאלפת במיוחד היא התובנה הזאת, כפי שהעלה אותה הסופר דוד גרוסמן בספרו: **עיין ערך אהבה** (הקיבוץ המאוחד, 1986). בתארו את היחס של הילד הצעיר מומיק ל"חיה הנאצית": "האמת צריך לומר, שיש ימים שמומיק יושב שם במחסן חצי ער וחצי ישן והוא מקנא בחיה. כן כן, פשוט מקנא בה שהיא כל-כך חזקה עד שהיא אף פעם לא סובלת מרחמנות, ויכולה לישון טוב מאוד בלילה גם אחרי כל הדברים האלה שהיא עשתה, ושהיא כנראה אפילו יכולה ליהנות מהאכזריות שלה ככה [...] ואולי היא צודקת וזה באמת לא כל-כך רע להיות אכזרי אבל מאוד. (עמ' 61-62).
⁶ דברים שנאמרו בוועידת החינוך של הכנסת, מארס 1981.

ראשונית הבאה לחסן את המשתתפים בה ... [מפני] המרכיבים השליליים שאפיינו את השיטה הנאצית".⁷ אלה הן מטרותיי בבואי להציע שיחה על השואה בכל גיל, גם בגיל הרך.

לאחר שהגדרנו את מטרותיה, נשאלת השאלה **מה עשוי לזמן שיחה כזאת? וכיצד עלינו כמחנכים, להגיב להזדמנות זו?**

בת שבע דגן, ניצולת השואה, פסיכולוגית וכותבת לילדים נהגה להנחות מורות וגננות על-פי העיקרון הבא: יש להקשיב לשאלות של הילד, לא לספק מידע רב מזה שהילד מבקש לקבל, לענות ישירות, באופן ברור וכן, ולא להסתיר את רגשי הצער והכאב.⁸ על-אף העובדה שאני מסתייגת מן הגישה הגלומה בספרי השואה לילדים באשר הם (ובת שבע דגן היתה חלוצה בתחום זה), וזאת כחלק מהסתייגותי העקרונית מן היומרה לספר את הסיפור ההיסטורי עצמו בגיל רך, אפילו הוא מעובד בעיבודים שונים ומשונים – בכל זאת, את העיקרון הפדגוגי הזה שניסחה דגן אני מאמצת: אשתדל להקשיב לשאלה ולענות בקצרה. נוסף לכך, אשתדל למקד את התשובה סביב ערך בעל משמעות בחייו של ילד, שכן הוא הולך וגדל בהדרגה להיות אזרח במדינה, בה יהיה לו תפקיד: לשומרה כמדינה דמוקרטית, שאזרחיה והנהגתה הגונים.

כמובן שיש להמשיך ולהתלבט: **ומה אם הילד איננו שואל כלל – האם יש לספר לו בכל זאת?**

דעתי היא שאפשר להמתין בסבלנות, עד שיגדל וישאל, או עד שהנושא יעלה באופן ספונטני בשיחה, מתוך הקשר כלשהו. גם אז, חשוב שתהיה לנו בתרמיל מפה, לניווט השיחה אל נקודות הציון המשמעותיות והרלוונטיות ביותר, ושלא ניפול אל תיאורי הזוועה חסרי התכלית, כי לא לשם כך "התכנסנו".

מבחר השאלות והתשובות שלהלן חובר ונערך על-ידי בהשראת קטעי ספרות והגות, בהם מצאתי קצה חוט למשימה שלקחתי על עצמי: מתן **תשובה אפשרית לשאלה אפשרית**. חלק ניכר מהתשובות מכיל **מהמורות ומכשלות**, שכן כמעט אי-אפשר לספק תשובה מבלי לנקוט במושג לא ברור: מה זה אזרחים? מה זה כבוד? מה מקומה של המילה "נרצחו" בגיל הרך, והאם ראוי לעדן

⁷ גרין, שם.

⁸ בת שבע דגן, "נושא השואה בגיל הרך - לבטים והתמודדות", בתוך: פסיכולוגיה בבית הספר ובקהילה, בעריכת שולמית לוינסון, הוצ' הדס, 1996. במאמר זה מביאה דגן דוגמה לשאלה ותשובה: "למה מדליקים היום ששה נרות? - אנחנו מדליקים ששה נרות זיכרון כדי לזכור יהודים רבים-רבים, שמתו באסון גדול, שאנו קוראים לו 'שואה'. היה שם יוס'לה עם אמא ואבא וזודה שלו, ועוד הרבה אנשים. מעטים ניצלו מהמלחמה ההיא. חלק מהם עלו לישראל, והקימו כאן בית ומשפחה."

אותה בהגדרה הפחות-מדויקת: 'מתו', 'נהרגו'? האם השימוש במילה השגורה: 'השמדה', ביחס להמתה של בני אדם חפים מפשע אינה אלא חילול כבודם של הנרצחים, תוך אימוץ לא ראוי של המשגה נאצית? **אין לי תשובה חד-משמעית לכך.** לא לכל שאלה תשובה. נטיית לבי היא לא לנקוט במושגים הגסים של רצח המוני והשמדה בגיל הרך. וכאן הפרדוקס בהוראת הנושא: המכשלות הללו רק מוכיחות את הקושי העקרוני לספר סיפור קוהרנטי על אודות השואה לילדים צעירים כאן ועכשיו. **אכן, צריך לגדול כדי להבין.** הסיפור הגדול דורש תשתית, תהליך ארוך ומתמשך של בירור מושגים וערכים – וגיל הגן הוא הזמן להנחת התשתית הזאת. לא מעבר לכך. הכלים קיימים, ואשמח להנחות גננות ומורות בגיל הרך (ובכל הגילאים) בשימוש בהם.

ההיצע שלהלן בא אפוא לענות על צורך-שעה העולה מן המחנכות בשטח, ולא דווקא על צורך שלי או על צורך של ילדים רכים, כפי שאני תופשת אותו. בכל פעם שחשתי שיש ב"תשובה" שאני מציעה מושגים הדורשים בירור, עיון וליבון, ציינתי את הספקות בהערת שולים. אשמח להמליץ בנפרד על כלים לבירור המושג בדרך תהליכית. בסופן של חלק מהתשובות הצעתי שאלת המשך, המופנית אל הילד, לעידוד מחשבה, להרהור ולדין.

אנא התייחסו לשיחה המוצעת כאן כאל מצפן. מצאו את המילים שלכם-שלכן. זוהי דרך אחת מני רבות לנהל שיחה בסוגיה כל-כך סבוכה כמו "מהי השואה ולמה אנחנו מזכירים אותה מדי שנה בשנה?"

"כששאלתי על המלחמה..."

שואה – מה זאת אומרת?

המילה שואה מסמנת אסון גדול, שלא היה כמוהו. ככה אנחנו קוראים לאסון שקרה לפני הרבה שנים, בארץ רחוקה מכאן, כשאבא של סבא שלך⁹ היה ילד. לא מדובר באסון טבע, אלא במעשים קשים שגרמו בני אדם לבני אדם. אנחנו קוראים לאסון הזה במילה עברית מיוחדת, שואה, כדי להבדיל אותו מאסונות אחרים.

מה היה מיוחד באסון הזה? במה הוא שונה מאסונות אחרים?

האסון הזה, השואה, היה גדול במיוחד. איבדו בו את חייהם¹⁰ הרבה מאוד אנשים, עשרות מיליונים¹¹, מכל העמים. הם מתו בגלל מחשבה רעה ומעשים רעים של אדם

⁹ פעם אמרנו "סבא שלך"...

¹⁰ יש התלבטות גדולה באיזה מושג להשתמש בגיל הרך: היהודים 'מתו' – או 'הרגו אותם'? 'רצחו' – נשמעת כמילה קשה מאוד, אבל היא האמיתית והמדויקת ביותר. חלק ניכר מהיהודים 'איבדו את חייהם' כי הגרמנים הקשו מאוד על החיים האלה, עד כדי כך שהם מתו מרעב

אחד¹² ושל עוד הרבה אנשים אחרים, שהלכו בדרך רעה, והרגו הרבה מאוד אנשים. רבים מאוד מהם היו יהודים¹³, בני העם שלנו, העם היהודי. לא היה להם איך להגן על עצמם. לא היתה להם מדינה, לא היה להם צבא, ורק אנשים מעטים באו לעזרתם. מעטים מדי. האסון הזה הוא מיוחד מסיבות נוספות, שתלמד עליהן כשתגדל. היום חשוב שתדע שאסון השואה כאב מאוד, ועדיין כואב. מאז שהוא קרה, אנחנו מנסים להתגבר. **[איך מתגברים על כאב לדעתך? איך אנחנו מנסים להתגבר על כאב השואה?]**

למה האסון הזה קרה?

האסון הזה, הפשע נגד האנושות¹⁴, ונגד העם שלנו, לא קרה מעצמו. הוא תוכנן ובוצע על ידי אנשים מסוימים בארץ גדולה וחזקה בשם גרמניה.¹⁵ לצערנו הם הצליחו בתכנית הרעה שלהם, כי לא עצרו אותם בזמן. לתכנית רעה צריך להתנגד מיד. צריך לעצור מיד את מי שמתנהג באלימות. השואה קרתה, כי בהתחלה לא היה כוח חזק מספיק שיעצור את האנשים האלימים, וימנע מהם לבצע את התכנית הרעה שלהם.

מי היו האנשים האלימים האלה? מה הם עשו?

המנהיג של גרמניה, ועוד הרבה גרמנים אחרים, שלטו בגרמניה, וקבעו חוקים אחרים לניהול המדינה שלהם **[איזה חוקים קבעו בגן שלנו?]**. הם קבעו למשל, שמותר לפגוע בכבוד¹⁶ של האנשים היהודים, שגרו אתם באותה המדינה. גרמנים רבים הסכימו שמותר ואפילו צריך לפגוע ביהודים. למשל: הם כינו את היהודים בכינויים פוגעים. הם סילקו תלמידים יהודים מבית הספר; הם גירשו משפחות מביתן. הם גנבו את החפצים של היהודים. והם הרגו רבים מאוד.

האם היה מותר להם להתנהג ככה?

לא! אבל הם חשבו שכן. במדינה רגילה אסור לעשות דברים כאלה. זהו פשע. זוהי אלימות. מי שעושה דברים כאלה סתם כך, רק בגלל שהוא שונא או כועס, או מי שעוזר לעשות דברים כאלה, הוא פושע גדול, גם אז וגם היום. אבל המנהיג של גרמניה בזמן ההוא חשב שהוא יכול לשנות את החוקים של ההתנהגות הטובה והנכונה. הוא היה מנהיג חסר התחשבות, שהעניש את כל מי שהתנגד לדעתו. הוא

או ממחלה או מפציעה. אין לי תשובה נחרצת בסוגיה הזאת. לי אישית קשה לומר 'רצחו' לילד בגיל הרך. 'הושמדו' אני פוסלת, כי יש בכך אימוץ לא ראוי של טרמינולוגיה נאצית.

¹¹ אני יודעת שילדים רכים לא מבינים מה פירוש "עשרות מיליונים". אבל המילה מיליון עשויה להדגיש עבורם את הכמות הגדולה במיוחד... אפשר גם להסתפק ב"הרבה מאוד".

¹² המנהיג של גרמניה – אינני מוצאת טעם להזכיר את שמו. הנצחת שם של פושע אינה ערך בעיני. אינני רוצה שהוא יהיה עוד גיבור מיתולוגי כמו "פרעה", "המך" או "אנטיכוס". כשיגדלו ילמדו על כך כחלק מסיפור היסטורי.

¹³ מה זה יהודים? נכנסנו לשדה רחב. יש כלים. דרושה נכונות והשקפת עולם כדי להתחיל להשתמש בהם. חלק מהכלים – ראו באתר זה.

¹⁴ אנושות – אפשר לברר את משמעות המושג החדש הזה, על-ידי בירור השורש שלו: איש-אנשים-חברה אנושית.

¹⁵ גרמניה – גם זה עשוי להיות מושג ערטילאי בגיל הגן. כארבע שעות טיסה מכאן... בקהיליית הגן יש אולי משפחות מארצות שונות; אפשר לנסות להמחיש זאת באמצעות שיחה על ישראל ושכנותיה.

¹⁶ מה זה כבוד? יש בידי שפע של טקסטים מעולים לגיל הרך לברור הדרגתי של משמעות המושג 'כבוד'. בהמשך הפסקה יש ניסיון למנות מעשים של חוסר כבוד.

החליט שמותר ואף צריך לנהוג באלימות כלפי אזרחים¹⁷, וגם נתן פקודות לנהוג בהם באלימות קשה. הרבה אנשים הסכימו לחוקים הרעים שלו, והלכו בעקבותיו.

אף אחד לא התנגד לו?

באותם הימים – רק מעטים התנגדו למעשים הללו, וזה לא הספיק כדי לעצור את הפשע. היו אזרחים גרמנים, אפילו בני נוער, בגיל של האחים שלכם, שהתנגדו למנהיג ולפקודות הרעות שלו, אבל לצערנו הם לא היו הרוב; הם לא היו מספיק חזקים. חלק מהם היו מוכנים לסבול, ולשבת בבית סוהר, העיקר לא להשתתף במעשי הפשע. הם הבינו שחשוב מאוד להתנגד למי שמתכנן לפגוע באנשים אחרים. **[מאיפה היה להם אומץ להתנגד, לדעתך, ועוד למנהיג?¹⁸]**

ולא היה מי שיעזור להם להתנגד? אי אפשר היה לסלק את המנהיג הזה?
הסתבר שאפשר. במאמץ גדול. זה לקח זמן רב. מדינות חזקות אחרות נלחמו נגד גרמניה בכל הכוח. החיילים שלהן היו מוכנים להתאמץ מאוד, העיקר לנצח את גרמניה, שפתחה במלחמה נגד כל העולם כמעט, והרגה והרסה בלי גבול. המדינות האלה (ארצות הברית, אנגליה ורוסיה) שיתפו פעולה, ובאמת ניצחו. ההרג וההרס נפסקו סופסוף, אחרי מלחמה קשה מאוד.

למה הם הרגו והרסו כל-כך הרבה?

בכל קבוצה או חברה אנשים מסוימים מרשים לעצמם להתנהג באלימות כלפי אנשים אחרים. יש הרבה סיבות לכך.¹⁹ **[מה אתה חושב? למה ילדים בגן לפעמים מרביצים או מעליבים?]** להנחיית השיחה: אלימות היא פורקן של רגשות קשים: רגש של תחרות. רגש של אי-הבנה, דחייה או אי-נוחות. רגש של כעס או קנאה. רגש של עלבון או חוסר ביטחון עצמי. רגש של פחד. רגש של שנאה. רגש גדלות. רגשות כאלה עלולים להוביל לאלימות, אם לא פועלים כדי להתרחק מהם. חשוב להימנע מהם, למצוא דרך להרגיע את הרגש המזיק, להתגבר עליו.

אבל אסור להתנהג ככה, אז איך הם בכל זאת היו כל-כך אלימים?
בקבוצה מסודרת, כמו בגן שלנו או כמו במדינה שלנו, יש חוקים שאוסרים אלימות, ויש אנשים שאחראים למנוע התנהגות אלימה. אבל בגרמניה, באותו הזמן, האחראים עצמם חוקקו חוקים אחרים. הם השתמשו באלימות קשה כדי לשלוט, וכדי לפגוע ביהודים, ובכל מי שהתנגד לדעתם. הם בחרו בדרך אלימה כדי לפרוק את הרגשות הקשים שהיו להם, כמו רגש קנאה, רגש גדלות ורגש שנאה. הם לא ניסו להתגבר על הרגשות האלה בדרך טובה.

להתגבר על רגשות? מה זאת אומרת?

להתגבר זה להתמודד בדרך טובה. חשוב ואפשר למצוא דרך להרגיע רגש לא טוב, כמו כעס, למשל. חשוב לדבר על מה שאנחנו מרגישים זה כלפי זה, כדי לברר למה

¹⁷ מה זה אזרחים? מה ההבדל בין חייל לבין אזרח?

¹⁸ ראו הסיפורים: "המלך צב-צב"; "זקנה על נדנדה".

¹⁹ האם לפרט את הסיבות? הרי ספרי ההיסטוריה, מדעי החברה והפילוסופיה גדושים בהסברים. בהמשך נציע הסבר אחד המתמקד במילים הקרובות: "שונה" ו"שונא".

אנחנו כועסים או פוחדים. היכרות, שיחה, הסכם, שיתוף פעולה – כל אלה דרכים טובות להתגבר על רגש לא טוב, כמו כעס, פחד, גדלות ושנאה.

למה גרמנים ואלה שעזרו להם לא התגברו על הרגשות האלה?

רוב השונאים והכועסים לא בחרו להתגבר. הם נתנו לרגשות שדיברנו עליהם להתקיים בתוכם ולגדול עוד ועוד. היו להם בעיות שונות, והם בחרו לפרוק את הכעס על הבעיות הללו בשנאת היהודים. הם בחרו להאשים את היהודים בבעיות שלהם.

למה האשימו דווקא את היהודים?

המנהיג של גרמניה, והרבה אנשים אחרים שהלכו אחריו, האמינו שקבוצה טובה היא קבוצה שבה כולם נראים אותו הדבר וחושבים אותו הדבר. הרבה גרמנים התייחסו ליהודים כאל שונים. והם דחו כל מי שנראה להם שונה מהם, במראה או בדעה או במנהג. שוני עורר בהם שנאה ואלימות.

למה? [מה הקשר בין שוני ושנאה?]

שים לב ש"המילה "שונא" דומה למילה "שונה". גרמנים רבים הרגישו שהיהודים שונים מהם. שיש להם אמונה אחרת, מנהגים אחרים. הרבה אנשים, אז ולצערנו גם היום, פוחדים או מתרחקים ממי ששונה מהם [אתה מכיר תחושה כזאת?]. אבל האמת היא ששוני הוא לא בעיה או איום. להיפך. אין חברה שבה כולם דומים. כדאי להכיר טוב יותר את מי ששונה ממך, לנסות להתקרב אליו, לתת לו ולקבל ממנו, ולא לשנוא אותו ותם. **[במה הילדים בגן שלנו שונים זה מזה? במה הם דומים זה לזה?]**

והיהודים? במה הם שונים?

היהודים, כמוני וכמוך, נראים כמובן כמו כולם²⁰, כמו כל בני האדם בעולם. גם היום כשאנחנו הולכים ברחוב, כולנו דומים, אבל גם שונים: בצבעי השיער, בסגנון הלבוש **[במה עוד?]**. כל אחד מיוחד במשאו, וגם דומה למישהו אחר. ככה באנו לעולם. חלק מהיהודים בגרמניה ובארצות אחרות נראו דומים מאוד לשכנים שלהם, הלא-יהודים, ואי-אפשר היה להבדיל ביניהם. וחלק מהם, נראו שונים, בלבוש, בשפה או במנהג – כך שאפשר היה לדעת שהם בני עם אחר, העם היהודי. זאת כמובן לא סיבה לפגוע בהם.

האם היהודים עשו משהו רע?

היהודים, כעם, כקבוצה, לא עשו שום רע לשכנים שלהם. היהודים בגרמניה ובכל מדינה אחרת בעולם היו אזרחים רגילים. הם למדו ועבדו וגידלו משפחה, כמו כל אחד אחר. היו ביניהם טובים ורעים, עשירים ועניים, חכמים וטיפשים, חלשים וחזקים, כמו בכל עם, כמו בכל קבוצה של אנשים.

איך אפשר להיות גם חלש וגם חזק?

²⁰ מה זה "כולם"? איך נראים בני אדם? מה מבדיל ביניהם? במה הם דומים? ראו הסיפורים "בייגלה" ועוד רבים אחרים. צרו קשר.

אפשר. **[במה אתה חלש ובמה אתה חזק, למשל?]²¹**. היהודים באירופה – היו חלשים מצד אחד: לא היתה להם מדינה משלהם והם היו מפוזרים בהרבה ארצות. ומצד שני – היהודים היו גם חזקים: הם היו מוכשרים בתחומים שונים, הם חקרו והמציאו המצאות מועילות, הם כתבו ספרים חשובים ויצרו אמנות יפה. היו להם חנויות ומפעלים ושדות, והם עבדו בעבודות רבות ומגוונות. הם עצמם הרגישו לפעמים חלשים ולפעמים חזקים.

איך הגרמנים יכלו לדעת אם היהודי שהם פגשו, השכן שלהם, הוא חזק או חלש, טוב או רע?

יכול להיות שזה בדיוק מה שבלבל את הגרמנים.²² כשלא מבינים מי עומד מולך, האם הוא חלש ממני או חזק ממני, האם הוא חלק מהעם שלי או חלק מעם אחר – זה עלול לעורר חוסר ביטחון, חשש ורצון להתגונן. לכן, במקום להתייחס לכל אדם בנפרד, הם עשו הכללה:²³ היו רבים שאמרו (בפחד או בשנאה) שכל היהודים כולם הם רעים ומזיקים. הם ניסו בכל דרך להוכיח שזה נכון, אבל זה כמובן לא הגיוני ולא נכון.

למה בכל זאת הגרמנים שנאו את כולם, אם זה לא הגיוני שכולם רעים?

לצערנו, לפעמים אנשים חושבים ופועלים בחוסר היגיון. הם נותנים רק לרגש לנהל אותם. מי ששונא, לא סקרן להכיר אנשים באמת. הוא לא מעוניין לבחון כל אדם באופן אישי. **[האם אתה אוהב להכיר אנשים חדשים?]**

לשנא זה מסוכן?

שנאה עלולה לגרור מעשים שגורמים סבל לאדם אחר. יש אנשים ששונאים פשוט כי השוני מפריע להם. הם מרגישים מיוחדים וטובים יותר מאחרים, ללא סיבה מוצדקת. כדי להיות בטוחים בכך, הם מזלזלים באחרים, ומתנהגים כלפיהם בהתנשאות ובחוסר כבוד. הם קובעים את דעתם על אחרים, מבלי להכיר אותם בכלל. מבלי לדעת אם התנהגותם טובה או רעה. הם מקדימים דעה ל"דיעה", להיכרות. דעה כזאת נקראת "דעה קדומה"²⁴. היא קודמת לדיעה. לפעמים אנשים שונאים אנשים אחרים ורוצים לפגוע בהם, רק בגלל "דעה קדומה". **[האם לך יש דעה קדומה על משהו? האם יש לך דעה על משהו שאתה לא מכיר באמת?]**

אז דעה קדומה היא מסוכנת?

דעה קדומה על אנשים שאנחנו בכלל לא מכירים, עלולה להביא נזק. אם לא נחשוב רעות מראש על מי שחי אתנו ובינינו, ונכבד את הזכות של כל אחד להיות גם שונה

²¹ ראו שירים נפלאים בכיוון זה בחוברת השירים וההפעלות מאת עמיקם אוסם, קיבוץ אפיקים, 2004.

²² מומלץ ביותר לקרוא את כל גיליון 28, כתב העת אלפיים – כתב עת רב-תחומי לעיון, הגות וספרות. בפתח הגיליון, מאמרו של א"ב יהושע, "ניסיון לזיהוי והבנה של תשתיות האנטישמיות" (2005), הטוען כי המורכבות של הזהות היהודית (גם חזק וגם חלש, למשל) היא חלק מהסבר לתופעת האנטישמיות. מגיבים: מיטב ההיסטוריונים ואנשי ההגות הישראלים לעת הזאת.

²³ הכללה – כמובן שיש להבהיר את המושג. הימנעות מהכללות – אבן יסוד בחינוך הומניסטי.

²⁴ דעה קדומה – הימנעות מדעות קדומות היא אחת ממטרות החינוך ההומניסטי. חשוב בהקשר זה להכיר את התבטאותו של ג'פרי הרטמן, חוקר מדיה ותרבות, במאמרו: "חושך נראה לעין – על עיצובי זיכרון השואה", אלפיים (10), 1994: "מאורע כמו השואה, רצח פוליטי המוני שמטרתו להשמיד "גזע" שלם של אוכלוסייה בלתי לוחמת וחסרת מגן, לא יכול היה להתרחש בלי שדעה קדומה נוראה תשמש לו כמוטיבציה, ואין להבינו גם כיום, לאחר מעשה, בלי סערת נפש קשה".

וגם דומה, תהיה לנו קבוצה, חברה, נעימה יותר. אם ניתן כבוד ונתעקש לקבל כבוד, יהיה יותר שיתוף פעולה בעולם ופחות שנאה, מלחמות והרג.

למה עושים טקס? בשביל מה להזכיר דברים רעים שקרו? זה עושה מצב רוח לא טוב...

היום אנחנו נזכרים באסון שקרה, ב"שואה", בבני משפחה רחוקים שלא זכינו להכיר. אנחנו נזכרים בכל הדברים החשובים ששוחחנו עליהם בשיחה הזאת. הטקס מזכיר לנו כמה חשוב לשמור על כבודו של כל אדם, לתת לו מקום בינינו, לשמור על ביתו, על החפצים שלו, על החופש שלו ועל חייו – גם אם אנחנו לא "חברים" שלו. הטקס מזכיר לנו לא לפגוע באחר, לא להרשות שיפגעו בנו ולא לעמוד מן הצד כשפוגעים במישהו אחר.

ואם עושים טקס זיכרון, זה יעזור?

לקראת הטקס היום אנחנו לומדים כמה חשוב להתאמן על כך כל השנה. אנחנו לומדים להתעקש להימנע משנאה, לעזור במקום לגרום סבל, ולא לוותר לעצמנו בנושא הזה בשום אופן. זה דורש אימון כבר מהגיל שלך. **[היית רוצה להתאמן בכך? זה מה שאנו עושים בגן/בכיתה שלנו במשך כל השנה].**

אז למה צריך יום מיוחד בשביל זה? הרי זה חשוב כל השנה.

אנו מקדישים יום אחד בשנה כדי להתייחד עם הזיכרון. זיכרון של זמן עצוב וקשה מאוד לעם שלנו, ולעולם כולו. זיכרון שמזכיר לנו שלכל אחד מאתנו יש תפקיד: לעשות שהטוב יתגבר על הרע בעולם; לעשות שבני אדם יוכלו לחיות בשלום ובכבוד זה עם זה, ללא מלחמות. **[מה דעתך, מה צריך לעשות כדי שמהטרה הזאת תושג?]**

*

הערות והארות למאמר זה יתקבלו בברכה, במטרה להפוך אותו לכלי חינוכי ראוי ככל האפשר.